

FRAZER-IMREGH MONIKA FORDÍTÁSA

Pápai Páriz Ferenc: *A híres gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen Kollégium
alapítása és története*¹
(részlet)

[Nagyenyed, 1697. szeptember 1.]

A tiszteletre méltó Daniel Ernst Jablonski² Úrnak, üdvözetem.

Ez alkalommal, midőn a híres Frankfurteri Egyetemen tartózkodó diákjainkat levelemmel vigasztalom, lelkem sugallatára téged is megszólítalak, kit oly nagy távolság választ el tőlem, mivel másként nem lehet, legalább ebben a néhány sorban. Egyrészt, mivel válaszleveleid az aranynál sokkal kedvesebbek számomra, s a viszonzás jogán is követelhetném őket, másrészt, hogy jelezzem valahogyan szívből jövő hálaomat irántad. A felséges Választófejedelem³ távolléte káros volt ott levő diákjaink számára, ugyanis abból a kevéske saját pénzből élnek, amit innen magukkal vittek. S ha csak Méltóságod, miként helyesen tette, a továbbiakban is ki nem segíti őket szükségükben, s a kiváló és hősi Danckelmann⁴ úrnak eszébe nem juttatja, akkor tanítványainknak dolguk végezetlenül a hazatérésre kellene gondolniuk. Bárcsak legalább ezáltal vigasztalást nyerhetnének; anyagi erőink a rendeletek harapófogójában szinte semmivé lettek,⁵ úgyhogy emiatt már csak a végső pusztulást várjuk legfőképpen testvéreink magyarországi lemészárlása által megfélemlítve, mely nem volt kisebb a párizsi mészárlásnál, ahol, úgy hírlik, a császári sereg nemre és korra való tekintet nélkül gyilkolta le a lakosságot, pusztává téve a várost⁶ – így szerevén

¹ A fordítás az NKA Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiumának Alkotói Támogatásával jött létre, és egy későbbi, még meg nem jelent teljes kiadásból ad ízelítőt. Pápai Páriz Ferenc eredeti kéziratát átírta, a jegyzeteket készítette: Rác Emese. A művel kapcsolatban ld. még Imreg Monika, *Év ζησώμην* [sic] – „Ha még élünk.” Fordítói megjegyzések Pápai Páriz Ferenc Nagyenyedi Kollégium-történetével kapcsolatban, *Orpheus Noster*, 2013/3, (Újkor), 35–59.

² Jablonski, Daniel Ernst (1660–1741) – cseh származású német református teológus és hebraista, Comenius unokája, 1691-től a brandenburgi választófejedelem udvari papja, a berlini Tudományos Társaság alapítója és 1733-tól elnöke, döntő szerepe volt a nagyenyedi kollégium két odera-frankfurti ösztöndíjának létrehozásában.

³ I. (III.) Frigyes (1657–1713) 1688-tól brandenburgi választófejedelem, 1701-től porosz király, 1693-ban megalapította a hallei egyetemet.

⁴ Danckelmann, Eberhard Christoph Balthasar, von, báró (1643–1722) – III. Frigyes miniszterelnöke 1695-től, döntő szerepet töltött be a nagyenyedi Bethlen Kollégiumnak megítélt két odera-frankfurti ösztöndíj kieszközölésében, 1697-ben megbuktatták, börtönbe vetették és vagyonát is elkobozták.

⁵ A *Diploma Leopoldinum* újabb pótrendeletei, valamint az adómegszorítások következményeként gyengült a protestáns egyház anyagi ereje.

⁶ Pápai valószínűleg a hegyaljai felkelést megtorló császári csapatok kegyetlenkedésére utal, amikor is

szállást magának. [27] Ne szűnj tehát Istenben erősíteni minket, Isten szolgája, Te; ha időd engedi, mutasd meg jóságodat irántunk és diákjaink iránt, hogy legalább a mi Református Egyházunk kimentett parazsa biztos helyen őrződjön meg! Aggódva kérdem, feljegyzéseim eljutottak-e kezedhez, s fel tudtad-e azokat használni valamiképpen nemes vállalkozásodhoz; s úgyszintén, vajon Haner⁷ egyháztörténetének egy példányát megkaphatom-e diákjaink révén. Mivel pedig mi akkor értesülünk a nálatok zajló eseményekről, amikor máshol azok már rég elavultak, kérlek, ha nem esik nehezedre, írv néhány sort az ottani dolgokról legközelebbi levelében, főként az orosz cárról, akinek a Választófejedelemmel való eszmecseréjéről sok bizonytalan hír kering minálunk.⁸ Él boldogul házad népével együtt, tiszteletre méltó Uram!

Enyeden, 1697. szeptember 1-én.

Pápai Páriz Ferenc

[Berlin, 1697. október 11.]

Kiváló, Hírneves Férfiú, tiszteletre méltó Jóakaróm!

Akaratom ellenére maradtam oly sokáig adósod, és nem hallgattam volna ilyen sokáig, ha tárgyam, miről írni kívántam, napról napra nem kecsegtetett volna kedvesebb reménnyel, s azt gondoltam, késlekedésemet ellensúlyozza majd az, hogy az örvendetes híreket összefoglalhatom. Ráadásul egész idő alatt mostanáig sok akadály hárult rám: a Fejedelem féléves távolléte, az állami tisztviselők rengeteg tennivalója, a háború és béke kettős gondjának a hosszú távollét alatt felgyülemlett feladatai. Mindezek az elnök urat hazatérésétől fogva mostanáig megközelíthetlenné tették számomra, úgyhogy csak levélben tudtam eddig megkeresni (ami elég siralmas). Mégis győzött végül az isteni kegyelem, mert megtört a gát, és tegnapelőtt átadták nekünk a kollégiumotoknak szentelt ösztöndíj első összegét. Ugyanis jóllehet e zavaros időkben a Fejedelmi Alapítvány összegét nem tudták annak rendje és módja szerint letétbe helyezni, mindazáltal a nemes Danckelmann úr előre kifizetett negyven birodalmi tallért a Megemlékezés vasárnapjától⁹ a Szentháromság

1697. július 17-én Vaudemont herceg serege megtámadta Tokajt, és legyilkolta a város védtelen lakosságát. – NAGY G. 2008. II., 8.

⁷ Haner, Georg (1672–1740) – Wittenbergben tanult, erdélyi szász evangélikus püspök, erdélyi egyháztörténetet írt 1642-ig: *Historia ecclesiarum Transylvanicarum* (Az erdélyi egyházak története), Lipcse, 1694. E mű megjelenését egy korábbi levelében említette Pápainak Danckelmann. Ld. majd a teljes kötetet.

⁸ I. Péter (1672–1725) orosz cár 1697–98-ban nyugat-európai körutat tett, melynek célja a törökellenes nagykoalíció megszervezése volt, így ennek érdekében brandenburgi tartózkodása idején szerződést kötött III. Frigyes brandenburgi választófejedelemmel. Az erdélyiek abban reménykedtek, hogy e szerződés ellensúlyozni fogja valamelyest a Habsburg túlerőt, de reményük alaptalannak bizonyult.

⁹ Húsvét előtti 5. vasárnap, vagyis 1697. március 3.

vasárnapjáig¹⁰ tartó (ahogy a mieink általában számolják) három hónapra, amennyi diákjaitokat megillet. Ezt a pénzt tehát kézhez kaptam, és az első adandó alkalommal küldöm is neked; arról is gondoskodni fogok, hogy az alapítványi pénz minél előbb hivatalos keretek között, annak rendje és módja szerint letétbe kerüljön, hogy ebből fizessék ki háromhavonta a megállapított összeget. Azontúl úgy tudom, hogy diákjaitokat méltán illeti dicséret, amit Simonis professzor kétségkívül meg fog erősíteni.

Munkáért, kedves Barátom, egyházam és a magam nevében szívből jövő köszönetet mondok, igen lekötelezel vele, kiváló férfiú! Ez zárja majd a Szláv Egyház történetének második részét. Azonban még képlékeny marad a számodra, hírneves Uram, mivelhogy Egyháztörténetünket csak a századforduló után fogjuk kiadni; ha esetleg közben fölbukkanna számodra néhány becses adat, írásaidat a tervezett Függelékben tudnám betoldani. Haner könyvét átadtam diákjaitoknak, hogy juttassák el Kegyelmedhez. Egyébiránt szívből fájlalom azt a csapást, mely nemrégiben a magyar egyházat sújtotta, és hevesen esedezem az evangélium legfőbb és legszentebb oltalmazójához, hogy nyájától tartsa távol kegyesen a szerencsétlenségeket, és vigyázzon erősen azokra az egyházakra, melyek az ő kegyéből még virágnak. Az orosz cárt, úgy tűnik, nem más indította ily hosszú útra, mint az égő vágy más országok és szokások megismerésére, melyek mind a maga, [28] mind népe számára ismeretlenek.¹¹ Különösen, mivel belátta, hogy a hajózás művészete igen hasznos lehet népének, s hogy többet megtudjon erről, nagy tudásszomjjal nyíltan ezzel foglalkozik. Így aztán, ha Isten is kegyesen úgy akarja, előfordulhat, hogy a felséges brandenburgi Választófejedelem az első lesz, akit az orosz zarándok felkeres, s ebből az következhet, hogy a fejedelmek szorosabb barátságot kötnek, s bízunk benne erősen, hogy ez valamiképpen evangélikus egyházunk előnyére fog válni.

Élj egészségben, kedves Barátom, Isten vigyázzon kegyesen Rád és a kollégiumra, melynek díszje vagy, és egyházadra, mely ölébe fogadott Téged; élj boldogul, és légy kegyes kiváló neved alázatos tisztelőjéhez, Daniel Ernst Jablonskihoz.

Kelt Berlinben, 1697. október 11-én.

S midőn ügyünk a brandenburgi udvarban így szépen rendeződni látszott, s kiválasztásra kerültek a nagyenyedi diákok közül a tudásban és magatartásukban jeles ifjak; a professzorok ítélete alapján a fejedelmi ösztöndíjra küldeni méltó diákokat immár Frankfurtba hívták, azok végre megkapták a fejedelmi ösztöndíj első részletét Jablonski úr jámbor igyekezetének és Danckelmann úr kegyének köszönhetően, mire az udvar színe megváltozik a választófejedelem előtt: a kollégium nagy jótevőjét és Isten küldötté patrónusát, ki nemrég lett közbenjárónkká a pompás

¹⁰ Pünkösd utáni első vasárnap, vagyis 1697. június 2.

¹¹ I. Péter cár körútján a nyugati világ gazdasági-kereskedelmi helyzetéről kívánt tájékozódni. Utazásai során érzékelte Oroszország elmaradottságát, ezért hazatérve egy sor reformmal próbálta felzárkóztatni hazáját a nyugat-európai országokhoz.

ösztöndíj ügyében, lázítással vádolták meg, és börtönbe vetették.¹² Diákjaink kétségbeesve és aggodalommal tele, hogy mit tegyenek, kihez forduljanak, rögtön hazáirnak e választófejedelmi támogatás első kiötlőjének,¹³ Jablonski úrnak pedig, ki Pápai professzort biztatta, elpanaszolják helyzetüket, hogy tudniillik jötevőjüket, Danckelmannnt elmozdították hivatalából, a választófejedelem távol van az udvarral együtt Poroszországban, Danckelmann hivatalát Paul von Fuchs¹⁴ vette át a legfőbb elnöki méltóságban, és már mindent ő irányít a fejedelem nevében.

Pápai professzor tehát, miután e hirtelen változásról értesült, úgy vélte, nem halogathatja a dolgot, hisz a késelem az ügy kárára válhat, tollat ragadott, s kollégái nevében, bár azok tudta nélkül, az egész dolgot és a jól indult, de már rosszra fordulni látszó ügyet a következőképpen ajánlotta az új elnök, Fuchs oltalmába.

14.

[Nagyenyed, 1698. március 30.]

A Méltóságos Paul von Fuchs Úrnak, a Felséges és Hatalmas Brandenburgi Választófejedelem Főminiszterének, az Egyházi és Feudális Ügyek Igazgatójának, Malchau és Heinesdorf stb. Urának, Jóakarató Jötevőknek.

A felséges és a református vallásbeli buzgalmában az egész világon a legdicsőségesebb Brandenburgi Frigyes Választófejedelem kegyessége nem maradhatott meg hazai határai között, úgyhogy annak sugarai a mi Erdélyi Egyházunkat is beragyogták, midőn tavaly Nagyenyedi Kollégiumunkat, mely az erdélyi iskolák legjobbika, és arról híres leginkább, hogy a dicső emlékezetű Bethlen Gábor, Erdély fejedelme és hitvese, Brandenburgi Katalin bárónő alapította, szorultságában, amihez hozzájön még a mai kor kegyetlensége, befogadta. Ugyanis a Felséges Választófejedelem elhatározta, hogy e kollégium két diákját, kiket feletteseik megfelelő felkészültségük alapján ajánlottak, a híres Odera-Frankfurti Egyetemen évi száznolcvan birodalmi tallérral támogatja. El is küldtük diákjainkat a múlt tavasszal, kik még most is Frankfurtban tartózkodnak, s a megállapított ösztöndíjjal élni szeretnének. Ám jóllehet az ígért ösztöndíjat [29] még Őfelsége kegyelme révén és Méltóságod elődjé, a Méltóságos Elnök Úr intézkedésére letétbe kellett volna helyezni (ugyanis e hős volt e kegyes akarat közbenjárója), ezt azonban részint Őfelsége hosszabb poroszországi távolléte, részint az ő hön óhajtott visszatérte után az említett Danckelmann úr balsorsa megakadályozta.

Az így magukra maradt diákjaink vigasztalására e jótétemény sürgetése a továbbiakban kizárólag Önre maradt tehát; így rendelte Isten, mindenek legfőbb bírá-

¹² III. Frigyes főminisztereként Danckelmannnt 1697-ben bebörtönözték, 1707-ben szabadult ki. – Font Zs. 2009. 132.

¹³ Azaz Pápai Páriz Ferencnek.

¹⁴ Fusch, Paul (1640–1704) brandenburgi báró, porosz miniszter, Danckelmann ellenfele és utódja, a nagyenyedi kollégium odera-frankfurti ösztöndíjainak támogatója.

ja, hogy az előd szerencsétlenségét a nagy utód szerencséje tegye jóvá. Könyörögve kérjük ezért Méltóságodat, s minden keresztény szentségre kérve esedezünk, hogy minél rosszabb napok köszöntenek ránk, annál gyorsabban hallgassa meg könyörgéseinket, s hallgatóinkat, kik Frankfurtban oly szorult helyzetben vannak (akiknek egész ügyét a tiszteletre méltó Daniel Ernst Jablonski úr, Ófelsége udvari papja tudja elbeszélni), sürgős segítséggel, tudniillik a fejedelmi ösztöndíj biztos és szilárd rendezésével megnyugtatni méltóztassék. Különben ugyanis az lesz, hogy hallgatóink, miután az otthonról vitt kevéske költőpénzüket elköltötték, kölcsönre szorulnak, és végül sem tanulmányaikat, sem hazatérésüket nem tudják többé fedezni. Imáinkban nem szűnünk majd könyörögni a Magasságos Istenhez jötevőinkért, akiket külföldön mutatott meg nekünk, ha már az itthoniaknak híján vagyunk. Isten áldja meg bőséges áldással a mennyekből Fényességed személyét és minden egyes cselekedetét.

Kelt Enyeden, 1698. március 30-án.

A professzor nem tévedett a kollégái nevében a Fuchs elnöknél való alázatos közbenjárást illető várakozásában; ugyanis még amikor Poroszországban, Königsbergben¹⁵ a Felséges Választófejedelemmel lévén a levelet megkapta, csakhamar saját fáradtságos tennivalóit addig is félretéve az volt az első dolga, hogy kérésünk szerint válaszolni méltóztatott a jámboroknak, jóindulatát irántunk és kollégiumunk iránt valamint a már kijelölt és Frankfurtban tartózkodó ösztöndíjasok iránt szóban és tettel bizonyítani készen az alább következők szerint:

15.

[Königsberg, 1698. május 3.]

A Nagyenyedi Kollégium Híres és Tudós Igazgatójának
és Professzorainak.

Úgy vélem, eléggé jogos óhaj az, amit a napokban elem tártatok, s a Frankfurtban tartózkodó diákok ügyében javasoltok. Gondoskodni fogok róla, és semmi sem kívánatosabb számomra, mint hogy bizonyíthassam, milyen fontos számomra ajánlásotok. Ugyanis miként Uram, a kegyelmes Választófejedelem az evangélikus vallás és egyház támogatása iránti hő vágyától és buzgalmától vezetve elhatározta, hogy egy meghatározott és állandó összeggel alapítványt hoz létre, melynek évi jövedelme, nevezetesen száznolcvan birodalmi tallér, két erdélyi diák egyetemi tanulmányainak támogatására szolgáljon örökre, úgy mindenképpen azt kívánja, hogy ez a szent alapítvány lépjen is életbe.

Úgy tűnhetett, hogy ezt az igen dicséretes és keresztény fejedelemhez méltó kezdeményezést késleltette az idők kedvezőtlen volta, mégsem akadályozhatta

¹⁵ 1946-tól Kalinyingrád (ma az Orosz Föderáció része).

azonban meg, hiszen a jóságos adományozó már elkezdte segíteni bizonyos összeggel a mondott diákokat, [30] midőn elrendelte, hogy juttassanak számukra valamennyit a kincstári készpénzből, ugyanúgy gondján viselve a később nyújtandó támogatásnak is. Ám hogy mindeközben, amíg az alapítvány ügyét magát elrendezzük, a már Frankfurtban tartózkodó diákok hiányt ne szenvedjenek, minden erőmmel azon leszek, hogy a számukra szükséges anyagi eszközökről más forrásból gondoskodjak számukra. Ezért hát mind az ügy jámbor volta, mind kegyelmes Uram attól nem idegen érzülete és a kifizetésre tett ígérete úgy rendeli, hogy legyetek biztosak és jó reménységgel abban, hogy a lehető leghamarabb életbe lép a támogatás. Megírjuk ezt ezzel egyidőben Jablonski úrnak, a Választófejedelem Ófelsége udvari lelkészének is, s míg az udvar távol lesz, az ügyek intézése reá hárul. Azonkívül, ha alkalom adódik, hogy tiszteletre méltó kollégiumotok szolgálatára lehetek, szíves-örömet felvállalom, s amennyire csak erőim engedik, ügyeteket felkarolom. Mindnyájatokra együtt s egyenként Isten áldását kérem, s hosszan tartó jó egészséget kívánok.

Kelt Königsbergben, 1698. május 3-án.

Elkötelezett hívetek: *Paul von Fuchs*

16.

[Nagyenyed, 1698. szeptember 8.]

A tiszteletre méltó Daniel Ernst Jablonski Úrnak, üdvözetem.

Diákjainknak a fejedelmi ösztöndíj támogatásával folytatott tanulmányaira kiszabott ideje Isten segedelmével lejárt és véget ért, ők pedig tudomásunk szerint mostanára már elindultak Hollandiába, ahonnan anyagi erőiktől telhetően némi könyvkészlettel felszerelve később a hazatérést tervezik. Az a két diák is készen áll már, akik az ő helyükre és állásukba pályáznak, ám attól félünk, hogy ha esetleg a fejedelmi ösztöndíj ügye nincs még végérvényesen elrendezve, akkor nekik is meglehetősen soká kell várakozniuk, míg hozzájuthatnak. Ezért tanácsosabbnak láttuk előzetesen levélben megtudakolni Tőled, közösségünk híres és megbecsült pártogója, hogy mit remélhetünk, hogy ha biztosabban tudunk, diákjainkat kevéske pénzzel e nagy útra bocsássuk, hogy e fejedelmi kegyet ők élvezzék tovább, miként a méltóságos Fuchs elnök úr azt nekünk nemrégiben remélni engedte. Ezért hát most is Téged kérünk könyörögve mindnyájunk nevében, kiváló férfiú, aki soha nem vagy rest ügyünkben, hogy e dologban minél előbb segíteni méltóztass, hogy így megerősítést nyerve diákjainkat szinte semmivé lett anyagi erőinkhez mért útravalóval ellátva innen jó szerencsével útnak indítsuk, s a Múzsák e telepeseit az odera-frankfurti egyetemen ismét elhelyezhessük. Mivel pedig a tiszteletre méltó öreg Simonis professzor életével együtt feladatát is bevégezte, jó lenne tudnunk, hogyan döntöttek utódja felől, kit tiszteljenek felügyelőjükként diákjaink, hogy őt mi is levélben köszönthessük, és barátunkként [31] becsüljük.

Nagy-Britannia felséges királya, Vilmos, nagy rokona példáján felbuzdulva¹⁶ az erdélyi egyházak megsegítésére elrendelte az angol egyetemeken néhány diákunk számára ösztöndíj és szállás biztosítását,¹⁷ ahogy nemrég értesültünk róla. Így sosem fogy ki az iskola a prófétákból, hogy tápláló növényeket teremjenek, és keserű gyógyfüvek gyanánt szolgáljanak, még ha ellenségeink a fogukat vicsorítják is. Addig is Te, kiváló férfiú, légy erős az Úrban, és a csapások sújtotta szerencsétlenek vigaszára jámbor bölcsességeddel segíts továbbra is, bármi adódik; ahogy tudod, el fogod nyerni biztos jutalmadat jótetteidért a jó szolgálak nyilvános díjazásakor. Addig is lelkemből kívánom, hogy sokáig és boldogan élj az Egyház javára.

Nagyenyeden, 1698. szeptember 8-án.

Mindannyiunk nevében.

17.

[Berlin, 1698. október 4.]

Kiváló, Tudós és Hírneves Uram, Barátom és tiszteletre méltó Jóakaróm!

Megkaptam a szeptember 8-án kelt, a Nagyenyedi Kollégium tiszteletre méltó Szenátusa nevében írt becses leveleteket; amelyre bizony nem is lett volna szükség, ha a városunkon átutazó diákjaitok kezetekhez adták volna legutóbbi levelünket, melyben a kérésetek szerint mindent leírtam nektek úgy, ahogyan történt. Mint-hogy pedig azt még nem olvashattátok, most röviden összefoglalom Neked, Kiváló Uram. Különbféle akadályok leküzdése után végre eredménnyel jártak erőfeszítéseink, tudniillik, hogy két diákokot számára elrendelték az évi nyolcvan talléros ösztöndíjat örökösen, mellyel mostantól fogva mindig élhetnek. Küldjétek tehát Isten segédelmével mostani csemetéiteket, hadd ültessük el őket itt odera-frankfurti egyetemünkön; készen áll, és rendelkezésre is fog állani, amiből szükségleteikről gondoskodhatnak. Ugyanis jóllehet az a háromezer talléros összeg nem kerülhetett letétbe e jótékony célra, mindazáltal azt elértük, hogy rendelet biztosítja folyamatosan és meg nem szűnő módon százhatvan tallér folyósítását évente diákjaitoknak. Ugyanezen diákok számára felügyelő tanárnak az elhunyt Simonis¹⁸ professzor helyébe a tiszteletre méltó Barthold Holzfuss¹⁹ urat, a teológia professzorát nevezték ki, aki igen jámbor és nagy tudású férfiú. Tehát neki ajánljátok diákjaitokat, és én is elmondom neki, amit tudnia szükséges. Szívből gratulálok, hogy más nemzeteknél

¹⁶ Anglia protestáns uralkodója III. (Orániai) Vilmos, rokoni kapcsolatban állt a brandenburgi választófejedelem családjával, akitől Pápai nemrég kieszközölte a két enyedi diáknak szóló stipendiumot.

¹⁷ Teleki Pál peregrinációs útja 1697-ben Angliában folytatódott. Enyedi István enyedi professzor javaslatára Benjamin Woodroffe professzor közvetítésével újabb két-három oxfordi ösztöndíjat próbált megszerezni az enyedi kollégium számára, ami végül nem valósult meg. – FONT Zs. 1989. 153–154.

¹⁸ Simonis, Johannes (1635–1698) – az odera-frankfurti egyetemen teológia professzora, az enyedi ösztöndíjas diákok felügyelője és gondnoka volt.

¹⁹ Holtzfusius, (Holzfuss) Barthold (1659–1717) – teológiai professzor a frankfurti egyetemen, az ösztöndíjas enyedi diákok felügyelője.

is támogatásra lertetek, és könyörgöm további vigasztalásért csapások sújtotta Egyházatok számára. Várom az egyháztörténetünkben egyelőre hiányzó részleteket, melyeket remélni engedté, amint alkalmas lesz számodra.

Élj egészségben, Kiváló Uram, Isten óvjon családdal együtt.

Híres neved készséges tisztelője: *Daniel Ernst Jablonski*

Berlin, 1698. október 4.

18.

[Berlin, 1700. március 2.]

[32] Kiváló és Híres Férfiú, tiszteletre méltó Jóakaróm és Barátom!

Történeti feljegyzéseid és hazád története Egyházatok siralmas helyzetének panaszsaival együtt rendben megérkeztek hozzám. Az előbbieket hálásan köszönöm, amit igencsak kiérdemeltél, hiszen kincsedért cserébe, mellyel tehetséged az Egyház kincstárát gazdagította, örökkévaló lesz neved azok számára, akik a szívükön viselik az Egyház sorsát. Az utóbbiakon keserűen sóhajtozom, és segítségért könyörgök ahhoz, akitől egyedül lehet arra orvoslást remélni. Egyébként azért nem írtam mostanáig, mivel itt sok apró-cseprő elfoglaltságom tartott vissza, és nem is akadt semmi nagyobb jelentőségű dolog, ami sürgette volna, hogy írjak. A diákoknak adományozott támogatás olyan szilárd helyzetben van, hogy megmaradásához immár egyáltalán nincs szükségetek az én közbenjárásomra. Jómagam ugyan másként terveztem kezdetben az egészet, azaz hogy háromezer tallér került volna letétbe, s annak éves jövedelme adta volna az erre szánt összeget, s két diáknak kilencven tallért vagy háromnak hatvanat folyósítottak volna; azonban a kiváló Danckelmann váratlan bukása keresztülhúzta ezt a számítást. E hajótörésben azt a deszkát ragadtam meg, mely a legközelebbinek és a legalkalmasabbnak látszott, és nem kis fáradozással sikerült odáig vinnem a dolgot, hogy (miként korábbi levelemben már írtam) diákjaitok az úgynevezett „Mons pietatis” alapítványból kapják ösztöndíjukat, annak jövedelméből utalnak ki nekik évente nyolcvan tallért. Ennek az alapítványnak a kezelésével Durham²⁰ tanácsos úr van megbízva, aki jámbor és emberséges férfiú, s ebben az ügyben nem vonakodott a segítségemre sietni; az ő feladata, valahányszor csak új diák érkezik Töletek, nevét e kincstári prefektusok elé beterjeszteni, és ők adják ki a kifizetésre szóló parancsot. Úgyhogy ez a dolog elég jól áll így, az az egyetlen kényelmetlenség van csak benne, hogy minden egyes alkalommal, amikor új diák jön, új parancsra kell várni az ösztöndíj kifizetéséhez – jóllehet én jobban szerettem volna, hogyha a felséges alapítványban Őfelsége kézzel és pecsétjével megerősítve diákjaitok számára az ösztöndíj örökre el lett volna rendelve. Jelenleg a helyzet kevésbé tűnik alkalmasnak az efféle kezdeményezésekre; ezért éljete az ösztöndíjjal úgy, ahogy most van, a többit bízzátok Istenre

²⁰ William Durham királyi tanácsos.

és az időre. Jómagam hüen felügyelem kiváltságokat, s ha adódik valami lehetőség, előmozdítom ügyeteket. Egyebekben Neked, kiváló férfiú, sok erőt, kollégiumodnak virulást, hazádnak nyugodalmat, Egyházadnak békességet, a híveknek kitartást és Isten ügyéért buzgóságot kívánok, s kérlek, tarts meg szeretetedben. Éljen egészségben!

Kiváló neved készséges tisztelője: *Daniel Ernst Jablonski*

Berlin, 1700. március 2-án.

Midőn a Nagyenyedi Kollégium ügye Isten segedelmével így elrendeződött, miután támogatóként megnyerte magának a hatalmas fejedelmet, külföldre kényszerült, majd 1704-ben elpusztult, és odahaza szinte teljesen elenyészett. Ugyanis miután a magyarországi mozgólódások, melyek túlságosan közel történtek [33] a mi Erdélyünkhöz, ide is betörték, és a császárhoz és királyhoz hű Nagyenyed városa nem tudott ellenállni a több mint hatezer kuruc hirtelen támadásának (így hívják az elégedetlen magyarországiakat), kiket Toroczkai István vezetett, a háborúhoz nem szokott polgárok, kik erőikben nem értek fel velük egyébként (még a német császári katonákkal együtt sem, jóllehet azok nem egyszer ingerelve a segítségükre akartak jönni), kénytelenek voltak engedni a felfegyverzett sokaságnak, és három egész napon át a fosztogatást és mindennemű zaklatást büntetlenül túrni. Mindközben követeket küldtek a város tisztségviselői és a virágjában levő kollégium előjárói az ott tanítók és tanulók sokaságából mind a közeli, a császári őrség által őrzött városokba, Gyulafehérvárra és Szászsebesre, mind Nagyszébenbe. Általuk sietve és híven jelentették, mi történt a segélycsapatok által magára hagyott várossal a kurucok révén; miféle zsarolással és esküvéssel csikarták ki a letéteményesektől a nemesek javait, és hogy minden lakost az egyháziakon és a diákokon kívül arra kényszerítettek, hogy esküdjenek fel Rákóczi fejedelemre. Közülük egyeseknek, akikről megtudták, hogy értenek a fegyverekhez és a lovakhoz, megparancsolták, hogy csatlakozzanak csapataikhoz, másoknak pedig, akiket otthon hagytak, azt, hogy Rákóczi seregének ellátmányáról gondoskodjanak. Ez a hódolat nem hálózta be teljesen a kollégium rendjeit, és jóllehet a kurucok világosan tudták, hogy a kollégium előjárói ezeket a dolgokat hivatalból jelenteni fogják a nagyszébeni császáriaknak, mégis úgy tettek, mintha nem tudnának róla, és semmi módon nem akartak a kollégiumnak kellemetlenséget okozni, és bármit is gondoltak a kollégium felől, azt hallgatás takarta.

Innen Toroczkai Gyulafehérvárnak indult, ahol akkor a császári helyőrség állomásozott, hogy megtámadja őket, de meggondolta magát, és miután Tövis²¹ városkánál Apor István gróf teli magtárát felgyújtotta, nehogy a gyulafehérvári császáriaknak szolgáljon eleségül, mindenütt fosztogatva átgázolt a Maroson; soha nem

²¹ Nagyenyed és Gyulafehérvár között elhelyezkedő település.

látták többé Nagyenyeden. Vagyonelkobzás céljából viszont ott hagyta Nagyenyeden Balkó László Kolozsvár vármegyei nemest, hogy esküt téve gondosan kutasassa fel azoknak a nemeseknek az ott hagyott javait, akik biztonságuk érdekében a szász városokba távoztak, és a város lakosait eskesse fel a Rákóczihoz való átállásra. Mindezt ő elszántan véghez is vitte, Szászsebesről és Gyulafehérvárról pedig több ízben kémek érkeztek Nagyenyedre azzal a megbízással, hogy közelebbről megismerjék a kurucok tevékenységét. Történt pedig, hogy egy erdélyi szász ácsmester, ki a nagyenyedieknek jó barátja volt, [34] óvatlanul járt el nyomozás közben, és leleplezték. Rákóczi vagyonelkobzója elfogatta, és bilincsbe verve a kurucok Bogát falvánál²² állomásozó táborába vitték, Toroczkai döntésére bízva, hogy csináljon vele, amit akar. Ő pedig a mondott ácsnak vagyis kémnek, miután kivallatták, csúf sebet hagyva levágatta az orrát, és visszaküldte az övéihez. Toroczkai ugyanis már régtől gyűlölte a nagyenyedieket, és mivel ő maga nem mert nyíltan ártani nekik, azt tervelte ki, hogy ezáltal egy csapásra felkelti ellenük a császári sereg gyűlöletét is. Hiszen bizonyos volt benne, hogy ha az elfogott kém feladót a főparancsnoknál meg tudnák nevezni (minthogy ő maga rosszat forralt a nagyenyediek ellen, ha csak lehet), a császári parancsnok bizonyára valamilyen ellenintézkedést fog tenni.

Nem tévedett Toroczkai e vélekedésében, ugyanis amikor az így megcsonkított ács Szászsebesre, s a császári had ottani prefektusa, Tige báró színe elé megérkezett, ahogy a báró őt így megcsonkítva és a kémkedésből sikertelenül visszatérni látta, éktelen haragra gerjedt, s egyszersmind mélységesen szánakozott is rajta; nem tűrhette ezt a látványt. Rögtön parancsot adott a szászsebesi főtisztviselőnek, hogy vigyék az ácsot Nagyszebenbe, hogy oly nyomorúságos látványával Rabutin főparancsnok szemében élő példa legyen, ami a bosszúállásra később okot adhat. Tige tervének meg is lett a szomorú eredménye, ugyanis amint Rabutin meglátta az orr- és felsőajak nélküli, megcsonkított kémet, ott helyben elhatározta, hogy példát statuál a nagyenyedieken, hiszen az ács elbeszélése alapján meg volt győződve arról, hogy ők okozták elfogatását és megcsúfolását. S ezt inkább a szerencsétlen és teljességgel vétlen lakosokon akarta megtorolni, mint hogy várakozzon az üggyel, és a jó bíró tisztjéhez megfelelően előbb az elöljáróságnál jelentse, hogy a valódi tetteseken (akikről mindazáltal azt gondolta, akár a saját seregéből is lehettek) kérjék számon az ács megcsonkítását. Ugyanis oly nagy volt a harag Rabutin lelkében, hogy nem tűrt halasztást, és még csak nem is végzett semmiféle nyomozást sem az ügyben.

Nem sokkal később tehát a Szászsebesen állomásozó Tige bárónak parancsba adta, hogy haladék nélkül, tűzzel-vassal büntesse meg a nagyenyedieket; ő pedig nem is habozott, miután a parancsot így kapta, hanem összeszedte hirtelen gyűjtött seregét: erdélyi szászok, románok és mások, vagyis görög és örmény kereskedők álltak be a reguláris német hadrendbe zsákmány reményében. Az út nagy részét az éjszaka csendjében tették meg, nehogy a dolognak híre menjen. [35] 1704 Vi-

²² Napjainkban Marosbogátként ismert Maros megyei település.

rágvasárnapján,²³ kora hajnalban értek oda, és a nagyenyedi vár kapuja előtt álltak meg, ahová a lakosok nagy része hamarjában behúzódott, két ágyút egyenesen a kapura irányítva, ugyanis, mint mondtam, a lakosok nagy része ide vonult vissza, míg mások a városon kívüli szőlőhegyekbe menekültek, melyek közvetlenül a város alatt fekszenek, és a sűrű cserjésben a bokrok között húzták meg magukat. Enyedi István, a kollégium teológiaprofesszora is ezzel próbálkozott meggondolatlanul feleségével és gyermekeivel együtt, úgy vélvén, hogy biztosabb elmenekülni, mint a városban, a közszálláson maradni. Azonban aki így menekült, az mind erősen tévedett, ugyanis a Tige parancsára előreküldött, könnyű fegyverzetű katonák megelőzték őket, és elzárták a menekülés útjait a városból történő mindenféle mozgást szemmel tartva. Akiket elkaptak, azokat a nőket és a gyermekeket kivéve (a parancs szerint csak őket kellett megkímélniük) mind lemészárolták. Kétszáznál több holtat számoltak meg kiterítve – szomorú és örök időkre emlékezetes látványt nyújtottak, s az így lemészároltak között a kollégium huszonnyolc diákja feküdt a legjelesebbjeiből. A professzort menekülés közben kapták el, s három katona szegezte rá a fegyverét. Miután megütötték, a földre bukott, s a meredek domboldalon legurulva elkerülte a golyókat, így sértetlen maradt. Isten bölcs akaratából egy angol származású katona talált rá a szerencsétlenre, és őt a közeli berekbe vezette (melyet Holt Marosnak²⁴ mondanak), és övével együtt biztonságba helyezte, ahonnan másnap félmeztelenül övével együtt visszatért. Mindazáltal a kiváló férfiú tízéves fia, Sámuel súlyos sebet kapott a jobb kézfején.

Akik pedig a várban zárkóztak be, később, miután megtudták, hogy Tige báró hol tartózkodik, kimentek a várból, és felkeresték könyörögve, tudniillik a kollégium két tanára: Kolozsvári István és Pápai Páriz Ferenc, rajtuk kívül két református²⁵ és egy evangélikus lelkész,²⁶ valamint még néhány tekintélyes férfi a városból. Kérve kérték, kegyelmezzen meg az ártatlan lakosoknak, mire Tige azt felelte, hogy nem ő dönti el, mit tegyen; csak azt teszi, amit Rabutin parancsol. Kérlelték mindenre, ami szent, hogy legalább az egyházat, a templomot, a parókiákat és a kollégiumot kímélje meg, amit nyilvánvalóan fontolóra vett volna, ha a kollégium épülete külön állt volna a városiak házaitól, melyeket már a lángoknak szántak, de mivel egybe volt épülve velük, mindennek együtt kellett a tűzben elpusztulnia. Ezért [36] Tige nyomban megparancsolta nekünk, hogy hozzuk el a várból feleségeinket és gyermekeinket, és a kollégium tágas udvarára húzódjunk, a katonáknak pedig egy óra szabad rablást engedélyezett, akik mindeközben a templomban és máshol a szekrényeket felfeszítve vadul zsákmányoltak, s úgy megpakolták lovaikat, hogy alig tudtak felülni rájuk a rakománytól. Azután a trombitás parancsot kapott, hogy adjon jelet a kirendelt gyűjtogatóknak, akik a harsonaszót meghallván a város min-

²³ 1704. március 16-án.

²⁴ Nagyenyed Miriszló felé eső részében, Marosgombással szemben fekvő tölgyes határrész a Maros folyó árterületében.

²⁵ Bajcsi András és Csapai András.

²⁶ Kramer János.

den részén az összes köz- és magánépületet, templomokat és tornyokat fáklyákkal felgyújtották, és az egész várost egyszerre lángba borították. Azokat a kislányokat, kislányokat és betegeket, akik rettegésükben a kemencékben és egyéb helyeken bújtak meg, később megégve vagy a füsttől megfulladva találták meg. A városban, főként a kollégium udvarán tartózkodókat, néhányak kivételével mind kifosztották. Azonban korra, nemre és állapotra való tekintet nélkül mindenkit meztelenre vetkőztettek, köztük az egyház tiszteletre méltó lelkészét és a környékbeli testvérek legidősebbjét, a hetvenéves öreg Bajcsi Andrást és kollégáját, a tiszteletre méltó Csapai Andrást, Bajcsi Sámuelet, az említett tiszteletreméltó öreg fiát, a szent szolgálásban való paptársát, a kollégium két professzorát: a kiváló Kolozsvári Istvánt és Pápai Páriz Ferencet, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, kik így szomorú és emlékezetes példaként szolgáltak. Így hamvadt el a nemes város minden részében, miként a híres kollégium is, melynek történetét itt röviden vázoltuk. A nagyobbik auditorium²⁷ falán az ajtón belépőknek jobb kéz felől ez a felirat olvasható:

KESERŰ EMLÉK, S AZ ÁRTATLANOKNAK DICSŐSÉG;

annak a szörnyű eseménynek az emlékére, amikor 1704 Virágvasárnapján a Bethlen alapította Nagyenyedi Kollégium igen jeles tanársegédjein és diákjain a háború váratlanul átgázolt, s eltaposta őket: Debreceni István contrascribát és a rhetorica osztály tanítóját, Szászalmi György esküdt diákot, a poetica osztály tanítóját, Szotyori Imrét, Dobolyi Ferencet, Szotyori Gergelyt, Váradai Bányai Jánost, Krizbai Jánost, Zágoni Andrást, Marosvásárhelyi Pétert, Rigó Kapusi Sámuelet, Kováts Szalatsi István gyógyszerészt. Őket másnap sietős temetésen temette el a kollégium három, az eseményektől felzaklatott tanára: Kolozsvári István, Pápai Páriz Ferenc és Enyedi István, ruháiktól megfosztván amúgy félmeztelenül, egy akkora gödörben, amelyben ennyi holttest elfért, a Miriszlói utca végében, az út mentén egy sírhalmot emelve, hogy az arra járók szemébe tűnjön, és szomorúan várták a halottak feltámadásában [37] az Úr dicsőséges napját. Ide temették el a hasonlóképpen meghalt Kézdivásárhelyi Pétert, az egyház kántorát, és nemes Gidófalvi Péter Ferencet, ki sokáig a kollégium számvivője volt, és akkoriban templomfelügyelő. Ők azok, akik megjöttek a nagy búból [sanyargatásból], Apokalipszis 7,[14].²⁸

E holtak névtelenül, súlyosan megsebesült diákokat a halál küszöbéről hozták vissza: Nagy-Ari Istvánt, Ajtai Andrást, Vajai Györgyöt, Szemerjai Györgyöt, Enyedi Sámuel tizenkét éves fiút, az ugyanott tanító teológiai-professzor fiát.

Ezt a csapást a nemes Püspöki Péter, a Nagyenyedi Kollégium egykori diákja és tekintélyes polgára, kit innen a híres Fehér vármegye megtisztelő főbírói posztjára előléptettek, majd az erdélyi református egyházak súlyos helyzetében követként Bécsbe küldtek,²⁹ amikor a mérsárlás híre oda eljutott, gyászversében siratta. Innen

²⁷ Előadóterem.

²⁸ János jelenései 7,14.

²⁹ Püspöki Péter az erdélyi református egyház küldöttjeként panaszíratot nyújtott át Lord George Stepney-nek, Anglia bécsi nagykövetének a császári seregek erdélyi túlkapasáiról, amelyeket a nagykövet Londonba továbbított. – Archivum Rákócziánium. II. 1871. 273.

hazatérve később a halálos ágyán úgy rendelkezett, hogy a legyilkoltak sírja mellett temessék el testét, és kötelezte a kollégium kurátorait, hogy az említett sírhely mellett emelt síremléket kőfallal vegyék körül, megfelelő összeget hátrahagyva e célra.³⁰

³⁰ A harcban elesett diákok első kápolnaszerű síremlékét tehát Püspöki Péter kívánságára és költségén az Órhegy alján, az ún. Kápolnadombon emelték. Ez az emlékmű teljesen megsemmisülhetett, mivel később, a milleniumi ünnepek közeledtével a kollégium Ifjúsági Önképzőköre kezdeményezésére ugyancsak a Kápolnadombon – a város egykori temetőjében –, 1896-ban újabb emlékművet állítottak. Ez az emlékmű áll ma is, a két oldalán elhelyezett feliraton az 1704. március 16-án elesett kollégiumi diákok neveit olvashatjuk.